

Euskalkiko eta batuko azentua aurrez aurre

Amaia Munarriz Ibarrola

UPV/EHU-ko ikaslea
amaia_m_i@hotmail.com

Abstract

In this article the author compares the accent native speakers use in their dialect with the one they use when speaking standard unified Basque. In order to do so, the study focuses on a witness from Ataun since the speech from that area has a special mark for the plural. To this end, in the first place the article deals with the home accent, then it addresses the standard unified Basque accent, and it goes on to make a comparison between the two of them. Once again, the article proves that the speakers don't use their home accent when speaking in standard unified Basque.

Laburpena

Artikulu honetan jaiotzezko euskalkiko azentua eta euskara batuaz hitz egitean darabilen azentua konparatzen dira. Horretarako, Ataungo lekuko bat erabili da, honen hizkeran plurala bereizgarria baita. Ildo horretan, lehenik etxeko azentua aztertuko da, ondoren batukoa eta azkenik bien arteko konparaketa egingo da. Artikuluak frogatzen du beste behin hiztunak euskara batuan hitz egitean ez duela etxeko azentua erabiltzen.

Keywords: accent, dialect, standard

Hitz gakoak: azentua, euskalkia, batua

1. Sarrera

Lan xume hau ikerketa txiki baten ondorio da. Azentua eskoletan landu gabeko gaia izaki, bertan murgiltzea zen abiapuntua, bide batez, azterketa praktikoarekin batera, zeharka azentuaren orokortasun nagusiez jabetzeko.

Era berean, euskara batuaren ugaritasunaz ohartuta, euskara batua eta euskalki baten arteko konparaketa egitea aukera interesgarria suertatu zen. Bi hizkeren azentu osoa konparatzea lan zabalago baterako utzita, ezaugarri bakar batean oinarritzea zen honetarako xedea. Azentuan ezaugarri bereizgarri bat zuen hizkeren artean Ataungoa aukeratu nuen, singular eta pluralean azentu bereizketa egiteagatik. Hizkera horretako lekuko batek euskara batuan ezaugarri hori bera mantenduko zuen aztertzea izan zen, beraz, ikerlan honen abiapuntu.

Azterketa honen hipotesia hiztunak euskara batua erabiltzean etxeko euskaraz bestelako eredu bat jarraitzen duela da. Printzipioz logikoa kontrakoa dirudi, hau da, euskaldun zaharrek euskara batuaz aritzean euren jatorrizko azentu ereduak erabiltzea. Alabaina, azken ikerketen arabera, ez bide da hori gertatzen (Elordieta, Hualde eta Gaminde 1998 edota Gaminde 1999).

Azentuaren inguruko lanak ez dira izan euskararen alorrik jorratuenak, Aurrekoetxea (1982: 63), Txillardegi (1992) edota Gandariasek (1999: 93) gogorarazten duten

bezala. Hala ere, gaiak azken urteetan arreta berezia bereganatu du, batik bat Txillardegiaren lanaz geroztik: Hualde, Gaminde eta abarrek sakonki ikertu dituzte euskal azentu mota eta ezaugarriak.

Azken urteetako lanetan, gainera, euskara batuaren inguruko ikerketak hedatuz joan dira hiztun talde hau kuantitatiboki oso garrantzitsu bihurtu baita. Horiekin batera, azentu sailkapen tradizionalen inguruko lanak alde batera utzi dira, eta aspaldi honetan gertatzen ari diren azentu aldaketak aztertzeak interesa piztu du, batez ere euskara batuaren inguruan.

Hor koka daitezke aurretik aipatu Elordieta, Hualde, Gaminde (1998) eta Gaminde (1999, 2005)-ren lanak. Ikerketa txiki honetan azken lan hauek hartuko dira eredu eta, horrez gain, Gamindek azentua aztertzeako prestatutako galde-sorta baten bidez, datuak jaso ondoren, aipatu hipotesia betetzen denentz egiaztatuko da.

Lanaren egiturari dagokionez, hiru zati nagusitan egituratzen da azterketa: lehenik eta behin, etxeko euskararen aritzean darabilen azentuari dagozkion datuak aztertuko dira, ondoren, euskara batuko azentua aztertuko da eta, azkenik, bi azentuen konparaketa egingo da, hasierako hipotesia bete den frogatzeko. Bukatzeko, lanaren ondorio nagusiak aipatuko dira.

2. Metodologia

Lana burutzeko lekukoa 21 urteko ataundar gazte bat izan da. Euskara ama-hizkuntza duen honek guztiz aproposa zirudien, batetik, euskaraz bizi delako eta, bestetik, euskara batura berriki hurbildu delako unibertsitate ikasketen bidez. Datu emaile bakarra erabili da, azentua pertsona bakar batengan aldatzen den aztertzea baita xedea, edonola ere, interesgarria izango litzateke ikuspegi zabal baterako beste hainbat lekukoren datuekin erkatzea.

Datu bilketa, bestalde, erabakigarria da, Gaminderen hitzetan intonazioaren gaineko ikerketak errotik baldintza ditzake-eta. Era horretan, datuak lortzeko hiru bide aipatzen ditu, zein baino zein garrantzitsuagoak ikerketaren emaitzei begira (Gaminde, 2001: 278): batetik, inkesta; bestetik, gai gidatu bat erabiltzea (ataza) eta, azkenik, testu askeak jasotzea.

Azentua aztertzeko, sarreran esan bezala, Gaminderen inkesta molde bat erabili da, hitzak galdegaigunean aztertzeko (hor azentua garbiagoa da-eta), modurik eraginkorrena delakoan (beste bide batetik nekez lortuko lirateke silaba-egitura ezberdineko hitzak, batetik, eta numero aldaketa, bestetik).

Ildo horretatik, inkesta bitan egin zen, lehenik, lekukoaren etxeko euskarari zegokiona, (bere herriko koadrilako bat ondoan zuela) eta, bigarrenik, euskara batuari zegokiona (euskara batuan egiten duen pisukide bat inguruan zebilela). Inkestan gaztelaniazko 75 hitzen euskal ordaina eskatu zen: 49 singular, plural nahiz mugagabea, 26 deklinabidean (16 bizidunetan eta 10 bizigabeetan). Horiek guztiak galdegaigunean jaso ziren, horretarako, Gaminderi jarraitu zaio (1995); gaztelaniaz emandako hitzak lekukoari euskaratzea esan zitzaion lekukoari “bota du edo etorri da”-ren erantzuna izango balira bezala. Datuak, bestalde, transkripzio ortografikoarekin agertuko dira hemen.

Corpusa jasotzeko grabaketa erabili da, azentua aztertzeko ezinbestekoa iruditzen baitzait Txillardegik dioen moduan (in Gandarias 1999: 94-95): “‘belarriz’ oinarritutako oharrak eta azterketak gainditu beharra dago. (...) tresna-bidezko oinarri akustiko (...) gabe, nekez aurrera ditek euskal azentuaren ezagueran.”

Ildo horretan, *Praat*¹ programa erabili da azentua irudikatzeko. Honen bidez, saihestu nahi izan da “berez dagoena” eta “entzutea espero duguna” nahastea, bestela esanda, objektibotasuna bermatzeko bide bat da hau.

Horrez gain, horrelako tresnen bidez, objektibotasuna lortzen dugula ezin uka daiteke, horregatik, iruditzen zait azentua bezalako azterketak fidagarriak izan daitezen ezinbestekoak direla. Azken batean, dialektologian, oro har, eta azentuaren azterketan, bereziki, horrelako tresnak erabili beharko lirateke, ikergai hauei “berezkoak” zaizkien arbitrariotasuna eta subjektibotasuna alde batean geldituko liratekeelako.

Edozein modutan ere, ezin ahanztz dezakegu hizkuntzaren munduan pertzepzioak ere berebiziko garrantzia duela, Txillardegik gogorarazten duen moduan (in Gandarias 1999: 95). Horren arabera, azterketa fisikoen bidez aurkituriko ñabardurak ez dira nahikoa, hauek baliorik gabe geratzen dira hitzunez pertzibitzen ez badituzte, hots, hizkuntzan erabilpen-funtziorik ez badute. Horregatik, azentuaz aritzean azken helburua azterketa fonologikoa egitea izango litzatekeela ezin ahanztz dezakegu.

Hauek dira corpusa aztertu eta sailkatu ondoren ateratako datu eta ondorioak.

3. Etxeko azentua

Azentu eredu bakoitza aztertzeko hiru azpimultzo sailkatu dira. Batetik, izen eta adjektibo singularren emaitzak jaso eta komentatuko dira (silaba kopuruaren arabera multzokaturik). Bestetik, izen eta adjektibo pluralen emaitzei ekingo zaie eta, hirugarrenik, deklinabideko datuak aztertuko dira (singular eta pluralean).

3.1. Izen eta adjektiboen azentua

Hauek dira lortutako emaitzak mugatzailea erantsi ondoren hitzek duten silaba kopuruaren arabera:

¹ Paul Boersma and David Weenink fonetikariet egindako programa honek fonetika eta hizkuntzalaritzan ikertzeko balio du. Hau <http://www.fon.hum.uva.nl/praat/> helbidean dago eskuragarri doan.

-Bi silabako hitzak (% 10'2)²:

o-ó: *aizpá*

ó-o: *lurre, úre, óna, láune*

Azentua	Guztira
o-ó	% 20
ó-o	% 80

1. Taula:bi silabako hitzak singularrean

-Hiru silabako hitzak (% 55'1):

o-ó-o: *neskéa, azéa, bidéa, gaztéa, ogíe, erríe, txerrie, astóa, ollóa, katiúe, burúe, egúrre, mutille, odóla, txakúrre, sagárra, adárra, gizóna, intxáurre, belárre, lapúrre, alába, eltzéa.*

ó-o-o: *sémea, lékue, básoa, méikue,*

Azentua	Guztira
o-ó-o	% 85'2
ó-o-o	% 14'8

2. Taula:hiru silabako hitzak singularrean

-Lau silabako hitzak (% 34'7):

o-ó-o-o: *patátea, errónea, tabérnea, landárea, arrátaya, alkátea, sukáldea, afárie, tellátue, alárgune, abératsa, olláskoia, langíllea, arrátaya.*

ó-o-o-o: *bázkarie, léngusue, kóñadoa*

Azentua	Guztira
o-ó-o-o	% 82'4
ó-o-o-o	% 16'6

3. Taula:lau silabako hitzak singularrean

- Etxeko azentua singularrean:

Azentuazioa	Ehunekoak
o-ó	% 6'7
ó-o	% 26'6
o-ó-o	% 28'4
ó-o-o	% 4'9
o-ó-o-o	% 27'4
ó-o-o-o	% 5'9

4. Taula: hitzen azentua singularrean

² Ez dira bereizi *a* itsatsia daramaten hitzak gainerakoetatik, *a+a > ea* arauarengatik, *a* itsatsia daramaten bi silabako hitzak hiru silabako bilakatzen baitira.

Datuon arabera esan dezakegu singularrean etxeko azentuaren eredua [+2] dela. Hau da, Bi silabatik aurrerako hitzetan azentu ez markatua hitzaren hasieratik hasita bigarren silabak darama (letra beltzexka daudenetan argi ikus daitekeen moduan).

Silaba biko hitzei dagokionez, azentu ez markatua [+1] da, izan ere hitz hauetako erroak silaba bakarrekoak dira eta azentu molde honetan azentua txertatzeko eremua erroa da (hitzaren orde), horregatik, nekez aurki daiteke azentua azken silaban.

Badira, aitzitik, bi silabatik gorakoak izanik ere, azentu eredu horri jarraitzen ez dioten hitzak, hauek hitz hasieran daramate azentua [+1] eta hitz markatutzat jotzen dira. Azentu lexikoa daramaten hitzok kopuru guztiaren %14'3 dira.

Konfigurazio ezberdin horietan oinarrituz, Mitxelena (apud Irurtzun 2004: 2-4) erro sistema bitarra planteatzen du; “ez markatu” eta “markatu”. Lehenak azentu-patroi nagusiari dagozkionak dira, hau da, inongo nagusitasun prosodikorik ez dutenak; bigarrenak, berriz, azentu-patroi markatua dutenak (talde itxi bat; mailegu zahar eta berriak, leku-izenak, plural guztiak eta zenbait erro). Ildo beretik, Hualdek (1995: 205), hizkera gehienetan hitz markatuak berdinak izan ohi direla dio, hauek, sarritan, maileguak direlarik.

Ondorengoak dira corpus honetan agertzen diren hitz singular markatuetako batzuk:

ó-o-o: *sémea, lékue, básoa, méikue,*

ó-o-o-o: *bázkarie, léngusue, kóñadoa*

3.2. Pluralaren azentua

Hauek dira lortutako emaitzak mugatzailea erantsi ondoren hitzek duten silaba kopuruaren arabera:

-Bi silabako hitzak (% 42'8):

ó-o: *lurrek, úrek, neskak, ázak, sémek, bídek, gáztek, ógik, érrik, txérrik, ástok, óllok, kátuk, búruk, lékuk, bások, láunek, méikuk, éltzek, ónak, áizpak*

Azentua	Guztira
o-ó	% 0
ó-o	% 100

5. Taula:bi silabako hitzak pluralean

-Hiru silabako hitzak (% 49):

o-ó-o: *egúrrak, sagárrak, adárrak, gizónak, belárrak, lapúrrak, patátak, errótak, tabérnak, alábak, mutillek.*

ó-o-o: *ódolak, txákurrek, intxaurrek, lándarak, álkatek, súkaldek, áfarik, bázkarik, téllatuk, óllaskok, lángillek, léngusuk, kóñadok.*

Azentua	Guztira
o-ó-o	% 45'8
ó-o-o	% 54'2

6. Taula:hiru silabako hitzak pluralean

-Lau silabako hitzak (% 8'2):

o-ó-o-o: *arráttoyak, alárgunek, abératsak, arráttoyak.*

Azentua	Guztira
o-ó-o-o	% 100
ó-o-o-o	% 0

7. Taula:lau silabako hitzak pluralean

- Etxeko azentua pluralean:

Azentuazioa	Ehunekoa
o-ó	% 0
ó-o	% 33'3
o-ó-o	% 15'3
ó-o-o	% 18
o-ó-o-o	% 33'3
ó-o-o-o	% 0

8. Taula: hitzen azentua pluralean

Datuok ikusirik, nahiko nabarmena da numero plurala duten hitzetan hitz hasierako azentuaren gorakada.

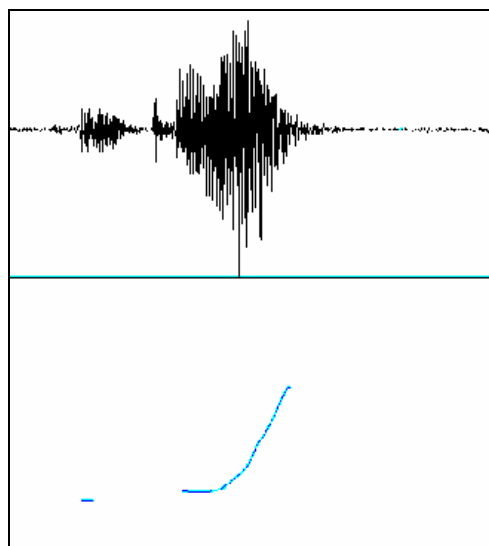
Multzo honetan bi eta hiru silabako hitzak dira gehienak. Bi silabako hitzen kopuruak (% 42'8) bereziki aipagarria dirudi, singularrarekin alderatuz (%10) oso handia baita. Gorakada horren oinarrian dagoena zera da: singularrean hiru silabakoak diren hainbat hitz pluralean bi silabako bihurtzen dira, ondorengo adibideetan ikus daitekeen bezala: *ogíe, erríe, txerrié, astóa, ollóa* (hiru silabakoak) vs. *ógik, érrik, txérrik, ástok, óllok* (bi silabakoak).

Hiru silabako hitzekin ere antzekoa gertatu da; singularrean lau silabakoak zirenetako asko, hiru silabako bihurtu dira pluralean (horregatik, lau silabako hitzen kopurua nabarmenki murriztu egin da % 34'7tik % 8'2ra) eta hitz hasieran hartu dute azentua. Horietako batzuk ditugu hauek: *landárea, alkátea, sukáldea* (lau silabakoak) vs. *lándarak, álkatek, súkaldek* (hiru silabakoak).

Singularrean bi silabakoak ziren hitzetako azentua ez da pluralean aldatzen, izan ere, erroak darama azentua hauetan; aurretik aipatu legez, beraz, azentuek hitz hasieran jarraitzen du pluralean ere.

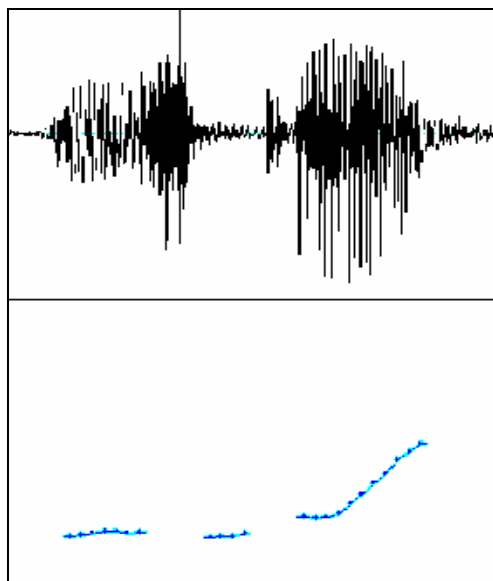
Esan bezala, hitz pluralek, oro har, ez dute [+2] azentuazio nagusia jarraitzen, hauek [+1] azentua dute, bestela esanda, hitz pluralak markatuak dira³. Horren arabera, esan dezakegu, pluralaren morfema aurreazentuatzaileria dela, [+2] (sing) → [+1] (pl) gertatzen baita (silaba bat aurreratu egiten da). Honenbestez, azentua pluralean morfologikoa dela esan dezakegu.

Marka hori, nahiko adierazgarria irudituagatik, ez da horren nabarmena tresna objektiboekin aztertzerakoan ikus daitekeen moduan. Hona hemen *neskéa* (ikus 1. irudia) vs. *néskak* (ikus 2. irudia) hitzen espektrogramak (azentua beheko marrak adierazten du):

1. Irudia: nes ké a (sing)

³ Aurretik azaldu legez, azentu eredu honetan silabak kontatzeko norabidea ezkerretik eskuinerakoa dela gogoratu behar dugu. Bestela, kontrako norabidetik begiratuz, ez baitago aldaketarik singularretik pluralera.

2. Irudia: nés kak (pl)

Bi grafiko horiek aztertuta, ez da garbi ikusten aurretik aipaturiko singular eta pluralaren arteko ezberdintasuna. Pluralean, bigarren silaban jaitsiera txiki bat dago, baina oso xumea da. Singularrean, berriz, azentu marra bigarren silaban lehengoan baino pixka bat gorago aurkitzen da. Hitz amaieran, bestalde, igoera nabarmena aurkitzen dugu. Hitzak erdarazko hitzen erantzun gisa zerrenda bidez jasotzean, lekukoak galdera intonazioarekin erantzutea ohikoa da, lekukoak galdetzaileak lortu nahi duen erantzuna emango ez duen beldurraren adierazgarri.

Azentu marraren aldaketa nahiko xumea da, horregatik, ez da harritzekoa Mitxelenak dioena (1990: 579):

“Es lícito adelantar, de todos modos, que la diferencia entre *basúa* y *basuà* o *galerá* y *galerà* dentro del tipo I⁴ tiene poco que ver con la que se observa entre cast. *término*, *termino* y *terminó*, por ej. No es que haya una sílaba claramente acentuada o, en otras palabras, que se diferencie de las demás de la palabra por un énfasis especial: hay, más bien, dos configuraciones distintas que como tales, en cuanto tonalidades, se oponen la una a la otra”.

⁴ “I. central occidental, que comprende Guipúzcoa, parte de Vizcaya llegando por la costa hasta Bilbao y alguna zona alto-navarra lindante con Guipúzcoa” (Mitxelena 1990: 566)

3.3. Deklinabidea

Deklinabideko azentua aztertzeko, jarraian agertzen diren bi paradigmak errepertu zaie. Bata, izen bizidunen deklinabideari dagokio, bestea, ordea, bizigabeei; biak singular nahiz pluralean agertzen dira:

GIZON		
Kasua	Singularra	Plurala
Absolutiboa	<i>gizóna</i>	<i>gizónak</i>
Ergatiboa	<i>gizónak</i>	<i>gizónak</i>
Datiboa	<i>gizónai</i>	<i>gizónai</i>
Genitiboa	<i>gizónana</i>	<i>gizónana</i>
Soziatiboa	<i>gizónakin</i>	<i>gizónakin</i>
Destinatiboa	<i>gizónantzat</i>	<i>gizónantzat</i>
Ablatiboa	<i>gizónakatik</i>	<i>gizónakatik</i>
Adlatiboa	<i>gizónana</i>	<i>gizónana</i>

9. Taula: deklinabide biziduna euskalkian

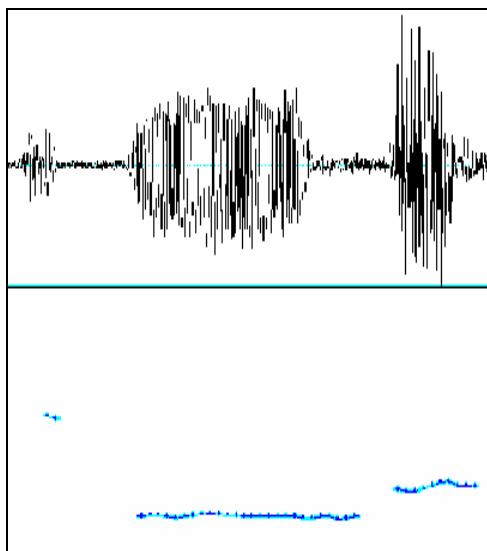
HERRI		
Kasua	Singularra	Plurala
Genitiboa	<i>errín</i>	<i>érritan</i>
Adlatiboa	<i>erría</i>	<i>érrita</i>
Ablatiboa	<i>errítik</i>	<i>érritatik</i>
Leku-genitiboa	<i>erríkoa</i>	<i>érritakoa</i>

10. Taula: deklinabide bizigabea euskalkian

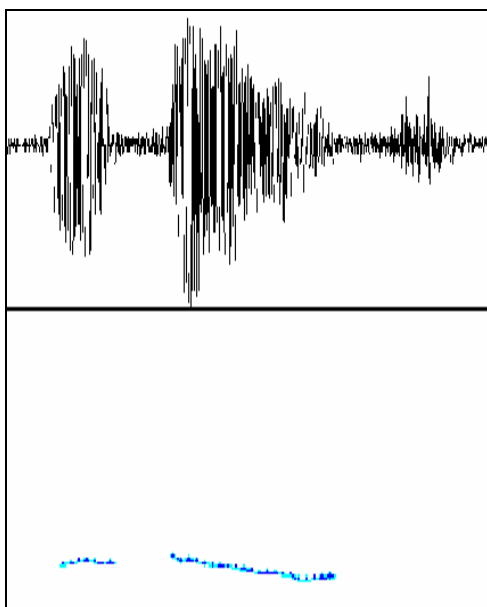
Bi paradigma horietan lehenago singular eta pluraleko hitzak aztertzean aipaturikoa berretsi egiten da: etxeko azentu ez markatua [+2] da, denetan. Horrez gain, plurala markatua da, [+1] arauari jarraitzen dio, oro har (salbuespenak egonagatik); pluralaren morfema, hortaz, aurreazentuatzaila da.

Areago, aurretik esan bezala, hemen ere ikus daiteke azentua txertatzeko eremua erroa dela eta norabidea ezkerretik eskuinerakoa dela, izan ere, kasu markek ez dute inongo eraginik; edozein kasu marka itsatsita ere, azentu-eskema berbera lortzen dugu: [+2].

Singular eta pluralaren azentuaren arteko aldea, “belarriz” nahiko erraza suertatzen zaigun arren, ez bide da oso nabarmena, tresna fidagarriekin aztertuz gero ikus daitekeen bezala. Hona hemen horietako bi adibideei dagozkien sonogramak:

3. Irudia: Gizónantzat (sing)

4. Irudia Gizonantzat (pl)

Grafiko horiek aztertuz, berriro ere aipatu beharra dago singular eta pluralaren arteko aldea ez dela oso nabarmena. Dena dela, bigarrenetan, pluralean, alegia, nolabaiteko jaitsiera sumatzen da “zo” silabatik aurrera, beraz, ez dirudi oso oker gabiltzanik, lehen silabak azentua daramala adieraztean.

3.4. Etxeko azentuaren ezaugarriak:

Etxeko azentua aztertu ondoren, hauek dira laburbilduta egotz dakizkikeen ezaugarriak:

- Azentua ezartzeko eremua hitzaren hasiera da; ezkerretik eskuinera.
- Eredu ez markatua [+2] da.
- Eredu markatua [+1] da. Azentu lexikoa duten hitzetan eta pluralean agertzen da.
- Azentua txertatzeko eremua hitza da. Horregatik, bi silabako hitzen azentua [+1] da; azentua erroak eramanez behar du, gainera, ezinezkoa da hitz amaieran azentua agertzea, horregatik, azken silaba estrametrikaltzat hartu behar dugu (Gaminde 1999: 94).

Ataungo hizkerako hitzen azentua bat dator, oro har, Gamindek egindako inkestan agertutakoarekin (1998: 115), horregatik, hemen azaltzen diren datuak nahiko fidagarriak direla esan daiteke.

Bestalde, aipatu ezaugarriak ere bat datoz beste autoreek Gipuzkoako eskualde honetako azentuaz azken urteetan esandakoekin⁵:

Txillardegiren proposamenaren arabera⁶ (apud Gandarias 1999: 96), Erdialdeko azentu nagusia [+2] litzateke erro ez markatuatarako eta, [+1], berriz, markatuatarako.

Hualderen azken lanetan (1995, 1997), berriro ere sailkapen laukoitza azaltzen zaigu. Gaminderen ustez (1998: 264), orain arteko sailkapen orokorrik osatuena den honetan, egungo Erdialdeko euskararen ezaugarri nagusia hau da: azentu nagusia hitzaren bigarren silaban kokatzen da normalean, azentu markatua dutenetan lehen silaban agertzen bada ere. Edonola ere, erro ez markatuen [+2] azentu moldea berrikuntza bat dela adierazten digu⁷.

Hizkera guztietan, ordea, ez bide dugu patroia markatu bera eta, horren arabera, hiru azpi-eredu proposatzen ditu: Oñatikoa, Ekialdeko gipuzkerakoa eta Bortzirietakoa. Lekukoaren etxeko eredua Hualderen ekialdeko gipuzkeraren azpi-ereduan kokatuko litzateke,

⁵ Mitxelenaren banaketa nahiko zaharkitua gelditu da, batez ere Erdialdeko azentu sisteman gertatu den aldaketagatik.

⁶ Txillardegik Mitxelenaren (1990) lau azentu moldeak bitara murrizten ditu (azentu ezarketaren kokagunaren arabera): ekialdekoa eta mendebaldekoa.

⁷ Erdialdeko antzinako azentu sistema egun Bizkaiko kostaldean dagoena izango litzateke, Larramendiren datuek erakusten duten moduan. (Hualde 1997: 243). Badirudi sintagma doinua zena azentu gisa berrinterpretatzean gertatu zela aldaketa (Irurtzun 2004: 9-10)

batik bat pluralean patroia markatua agertzen delako eta azentua errotik kanpo ezin ager daitekeelako (Oñatikoan bezala).

4. Azentua euskara batuan

4.1. Izen eta adjektiboen azentua

Hauek dira lortutako emaitzak mugatzailea erantsi ondoren hitzek duten silaba kopuruaren arabera:

-Bi silabako hitzak (% 12'2):

ó-o: *lúrra, úra, óna, néska, áza, áizpa.*

Azentua	Guztira
o-ó	% 0
ó-o	% 100

11. Taula: bi silabako hitzak singularrean

-Hiru silabako hitzak (% 61'2):

o-ó-o: *seméa, bidéa, gaztéa, ogía, erría, txerria, astóa, ollóa, katúa, burúa, lekúa, egúrra, lagúna, mutilla, odóla, txakúrra, sagárra, adárra, gizóna, intxáurra, belárre, lapúrre, patáta, erróta, tabérre, alába, afária, eltzéa, xagúa.*

ó-o-o: *básoa*

Azentua	Guztira
o-ó-o	% 96'7
ó-o-o	% 3'3

12. Taula: hiru silabako hitzak singularrean

-Lau silabako hitzak (% 26'6):

o-ó-o-o: *landárea, arrátora, alkátea, sukáldea, bazkária, medikua, tellátua, alárguna, abératsa, olláskoá, langíllea, lengúsua, koñátua.*

Azentua	Guztira
o-ó-o-o	% 100
ó-o-o-o	% 0

13. Taula: lau silabako hitzak singularrean

- Batuko azentua singularrean:

Azentua	Ehunekoa
o-ó	% 0
ó-o	% 33'3
o-ó-o	% 32'2
ó-o-o	% 1'1
o-ó-o-o	% 33'3
ó-o-o-o	% 0

14. Taula: hitzen azentua singularrean

Taulako datuek erakusten dute lekukoak euskara batuan hitz singularrean jarraitzen duen eredu nagusia (ez markatua) [+2] dela, bi silabatik aurrerako hitzetan, behintzat. Hori oso nabarmena da bi eta hiru silabako hitzen % 99 hitzaren ezkerretik hasita bigarren silaban baitarama azentua (*básoa* hitz markatu bakarra da salbuespena).

Silaba biko hitzei dagokionez, berriz, azentu ez markatua [+1] da, badirudi azentua txertatzeko eremua erroa dela (eta ez hitza), horregatik, erroak, hots, lehen silabak, darama azentua (azken silaba estrametrikala da).

4.2. Pluralaren azentua

Hauek dira lortutako emaitzak mugatzailea erantsi ondoren hitzek duten silaba kopuruaren arabera:

-Bi silabako hitzak (% 12'2):

ó-o: *lúrrak, úrak, ónak, néskak, ázak, áizpak.*

Azentua	Guztira
o-ó	% 0
ó-o	% 100

15. Taula: bi silabako hitzak pluralean

-Hiru silabako hitzak (% 59'2):

o-ó-o: *seméak, bidéak, gaztéak, ogiak, erriak, txerriak, astóak, ollóak, katúak, burúak, lekúak, egúrrak, lagúnak, mutillak, odóak, txakúrrak, sagárrak, adárrak, gizónak, intxáurrak, belárrak, lapúrrak, patátak, errótak, tabérnak, alábak, eltzéak, xagúak.*

ó-o-o: *básoak*

Azentua	Guztira
o-ó-o	% 96'7
ó-o-o	% 3'3

16. Taula: hiru silabako hitzak pluralean

-Lau silabako hitzak (% 28'6):

o-ó-o-o: *landáreak, arráttoyak, alkáteak, sukáldeak, afáriak, bazkáriak, medíkuak, tellátuak, alárgunak, abératsak, olláskoak, langilleak, lengúsuak, koñátuak.*

Azentua	Guztira
o-ó-o-o	% 100
ó-o-o-o	% 0

17. Taula: lau silabako hitzak pluralean

- Batuko azentua pluralean:

Azentua	Ehunekoak
o-ó	% 0
ó-o	% 33'3
o-ó-o	% 32'2
ó-o-o	% 1'1
o-ó-o-o	% 33'3
ó-o-o-o	% 0

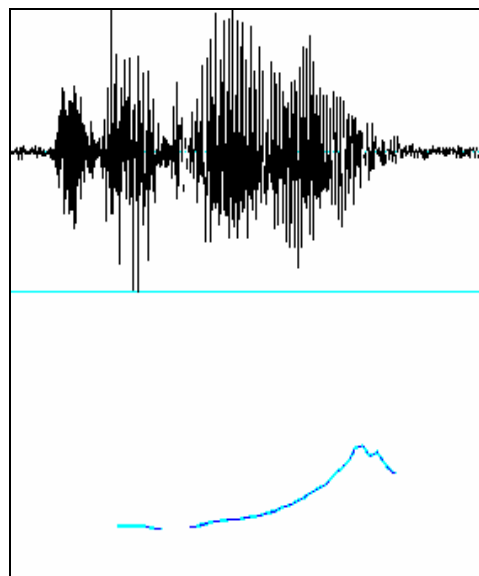
18. Taula: hitzen azentua pluralean

Pluraleko azentu eredua hitz singularretan agertzen zitzaigunaren berdina da, [+2], hain zuzen ere. Azentuaren norabidea hemen ere ezkerretik eskuinerakoa dugu (bi eta hiru silabako hitzetan dakusagun legez).

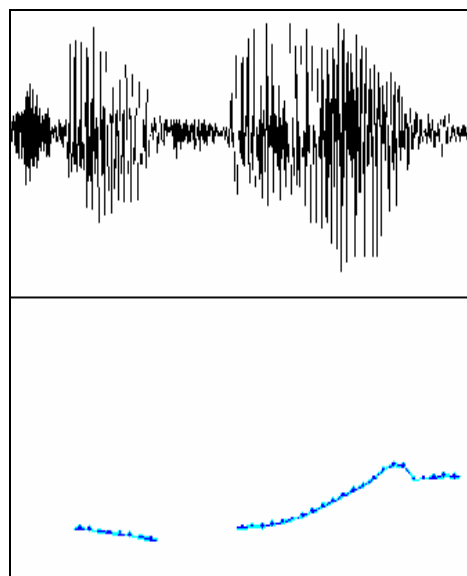
Ez dago singularretik pluralerako aldaketarik, hau da, pluralak ez du eraginik azentuarengan, horregatik, pluraleko azentua ez da morfologikoa.

Horrez gain, silaba biko hitzetan azentua ezin ager daiteke azkeneko silaban (estrametrikala baita); hauetan [+1] azentuazioa dugu. Horren arabera, pluralean ere azentua txertatzeko eremua hitzaren erroa dela esan dezakegu.

Jarraian agertutako bi grafikoetan nahiko garbi ikus daiteke azentua oso antzekoa dela singular nahiz pluralean:

5. Irudia: Txerria (sing)

6. Irudia: Txerria (pl)

4.3. Deklinabidea

Honako hauek dira etxeko ereduan aztertutako hitzen paradigmak euskara batuan:

GIZON		
Kasua	Singularra	Plurala
Absolutiboa	<i>gizona</i>	<i>gizonak</i>
Ergatiboa	<i>gizonak</i>	<i>gizonek</i>
Datiboa	<i>gizonari</i>	<i>gizonei</i>
Genitiboa	<i>gizonarena</i>	<i>gizónena</i>
Soziatiboa	<i>gizonarekin</i>	<i>gizonekin</i>
Destinatiboa	<i>gizonarentzat</i>	<i>gizóntzat</i>
Ablatiboa	<i>gizonarengandik</i>	<i>gizónengandik</i>
Adlatiboa	<i>gizonarengana</i>	<i>gizónengana</i>

19. Taula: deklinabide biziduna batuan

HERRI		
Kasua	Singularra	Plurala
Genitiboa	<i>errian</i>	<i>errietan</i>
Adlatiboa	<i>errira</i>	<i>errietara</i>
Ablatiboa	<i>erritik</i>	<i>errietatik</i>
Leku-genitiboa	<i>errikoa</i>	<i>errietakoa</i>

20. Taula: deklinabide bizigabea batuan

Tauletako datuak ikusirik, paradigmok singularra eta plurala aztertzean adierazitakoa berresten dutela dakusagu, hau da, deklinabideko azentua [+2] da kasu guztietan. Ez dago azentuan aldaketarik singularretik pluralera, lekuko honen euskara batuan plurala ez baita markatua.

Horrez gain, azentua txertatzeko norabidea ezkerretik eskuinerakoa dela ezin uka daiteke, horregatik, kasu markek ez dute inolako eraginik azentuan.

4.4. Euskara batuko azentuaren ezaugarriak⁸:

Lekukoak euskara batuan erabiltzen duen azentu moldearen ezaugarriak hauek dira:

- Azentua ezartzeko eremua hitzaren hasiera da; ezkerretik eskuinera.
- Eredu ez markatua [+2] da.
- Azentua txertatzeko eremua hitza da. Horregatik, bi silabako hitzen azentua [+1] da; azentua erroak eraman behar du eta azken silaba estrametrikala da.

Kasu gehienetan azentu eredua [+2] da, beraz. Bi silabako hitzak kenduta, ez dago [+1] azentu markatua duten hitzik. Hau da, hitzun honen euskara batuan ez dago hitz markaturik (*básoa* eta *básoak* salbuespen bakarra da),

⁸ Atal honetarako Elorrieta, Gaminde eta Hualderen (1998) eta Gaminde (2005) lanetan oinarritu naiz nagusiki.

Gamindek (2005: 270) zehaztu bezala, euskara batuko azentuaren ezaugarri da hori.

[+2] azentu patroia egun euskara batuan nagusitzen ari dena da. Molde hori bat dator Hualdek Donostiako euskaldun berrien azentua aztertzean aurkitu zuen azentu patroiarekin. Areago, euskara baturako egindako Txillardegi (1992) eta Hualderen (1994) azentu proposamenetan [+2] azentuera aldarrikatzen da, erdialde nahiz mendebaldean zabalena eta irmoena delakoan.

Euskara batuan eredu hori zabaltzearen arrazoiak bikoitza izan daiteke Elordieta, Hualde eta Gaminderen aburuz (1998: 408): batetik, Euskal Telebistako eredu nagusia izatea⁹ eta, bestetik, Gipuzkeraren ohiko prestigioaren eragina.

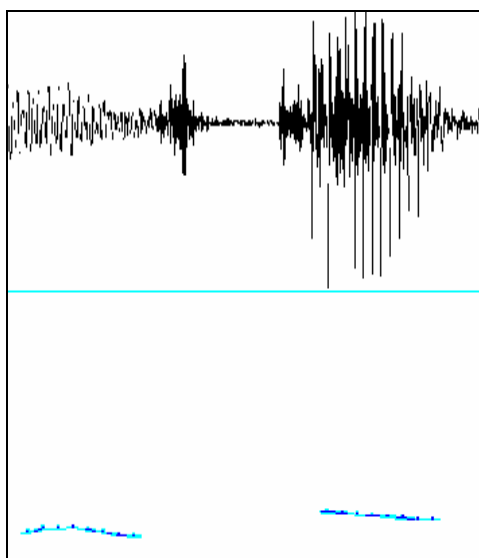
Dena dela, euskara batua egiten dutenen artean inongo homogeneousutasunik ez dagoela gogoratu behar dugu. Bestela esanda, euskara batuan egiten duten oso hitzun mota ezberdinak daude: euskara ama-hizkuntza duten hitzunak, euskara txikitik eskolan ikasitakoak, euskara heldutan ikasitakoak, guraso euskaldun berrien semeen euskara batua... Horregatik, ziurrenik, euskara batuko azentua aztertzean hainbat azentu molde aurkitzea ez litzateke bitxia izango.

5. Bi ereduen arteko konparaketa

Lekukoaren etxeko euskarako azentua eta euskara batuarenaren arteko konparaketa egiteko lau espektrogramez baliatu gara. Horien bidez, bi ereduen arteko aldea azal daiteke, aipatu ezaugarri gehienak bertan laburbiltzen baitira:

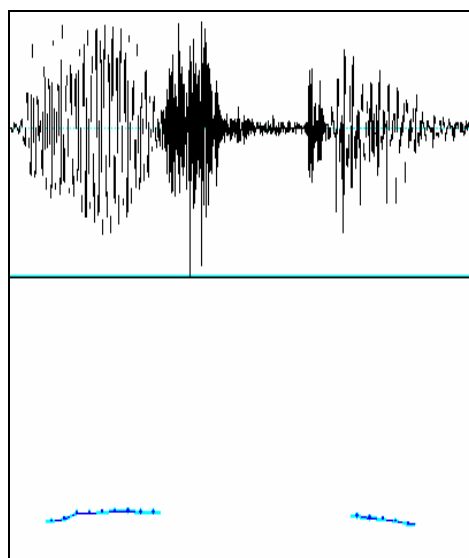
⁹ Bertako esatari gehienak gipuzkerako hitzunak dira. Baliteke hauek hastapenetan euren azentuera erabiltzea erabakitzea, agian batua erabiltzean euren jatorrizko euskalki batean ari direlako eta “eurenago” sentitzen dutelako.

Etxeko euskarari:

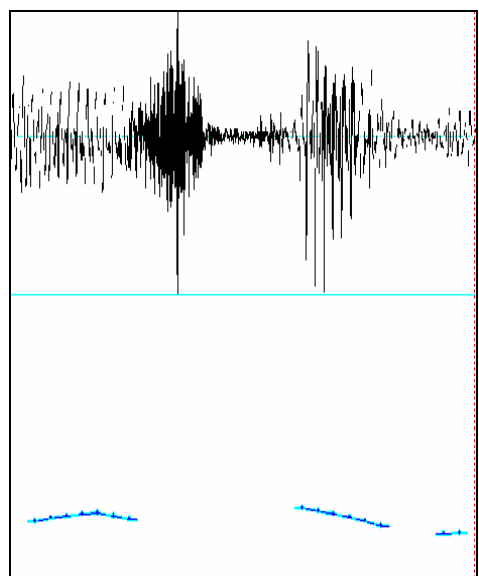

7. Irudia: Neskák (erg sing)

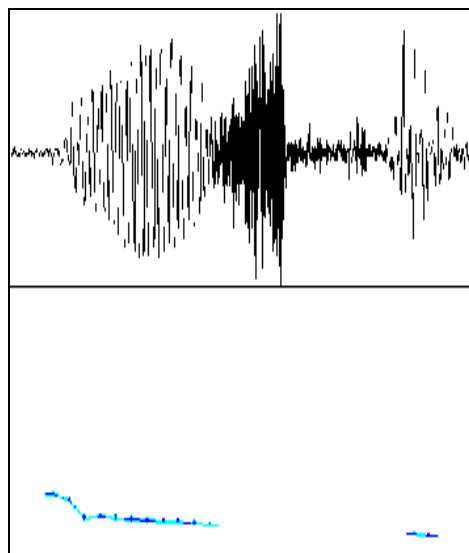
Euskara batuan:

9. Irudia: Néskak (erg sing.)

8. Irudia: Néskak (erg pl)

10. Irudia: Néskek (erg pl)

Aurreko lau irudietatik lehenen biek (ikus 7. eta 8. irudiak) etxeko euskararen azentu moldearen ezaugarri nagusia erakusten du: pluralaren morfema aurreazentuatzaila da. Gainera, azentua kasu honetan, morfologikoa da, hitz homofonoak ezberdintzeko balio duen heinean (lehen azentu singularra da eta bigarrena, berriz, azentu plurala).

Azkeneko bi irudiek (9. eta 10. irudiak), ordea, euskara batuan lekukoak darabilen azentu moldearen erakustea dute; pluraleko morfema ez da aurreazentuatzaila, hau da, azentuak ez du balio morfologikorik, horregatik, singular eta pluralean hitzek azentu berdina daramate (ikus 12. irudiak).

Bi azentu ereduak beraz, patroia ez markatua [+2] dela, hau da, azentuaren norabidea ezkerretik hasita bigarren silabak darama eta, hortaz, atzizkiek ez dute azentuan eraginik.

Aitzitik, pluralean ezberdintasun nabarmen bat aurki daiteke: lekukoak euskara batua darabilenean ez du bere ama-hizkuntzako plural azentuaren morfologikoa erabiltzen. Beraz, bere hizkerako azentu ezaugarriak bereizgarriena hori izanik, hasierako hipotesia bete delakoan gaude; hiztuna ez da bere ama-hizkuntzako azentu moldeaz baliatzen euskara batua darabilenean; zergatik, ordea?

Elordieta, Hualde eta Gaminderen lanean honako azalpena ematen da:

“(…) euskaldunzahar batek euskara batua erabiltzen badu, entzulea bere euskalkiko hiztuna ez delako edo inguru ofizial batetan dagoelako dela. Normalean, euskaldunzaharrek ondo dakite beste euskalki askok beste “doinu” bat daukatela, bere euskalkiarena ez bezalakoa. Elkar ulertzeko asmoak hiztunak bere jatorrizko euskalkiaren azentuaren erabiltzea murriztu dezake euskara batuaz ari denean. Are gehiago, euskaldunzahar askorentzat (...) euskara batuaren ezaugarri batzuk euren jatorrizko euskalkien ezaugarriengandik urrun daude (...). Beraz, hiztun askori euskara batua ez zaie euren euskalkiak bezain naturala egiten. Eta hau horrela izanik, gerta daiteke euskara batuaren ezaugarri askorengandik urrunen dauden euskalkietako hiztunei hain erraz ez egitea euren bizi-gutzizkoa ez den euskara batuari euren bizi-gutzizko azentuaren pasatzea” (1998: 404).

Beraz, batua euren euskalkiengandik urrun ikustea izan daiteke azentuaren aldatzeko arrazoiaren gakoak haien ustez. Baliteke horiek arrazoiaren batzuk izatea, edonola ere, esango

nuke ama-hizkuntza euskara duten askok euskara batua erabiltzen dutenean, euskaldun berrien ereduak dutela buruan eta, aurretik aipatu legez, euskaldun berrien azentua nahiko laua denez, ez dago ezberdintasunik singularretik pluralera. Horregatik, hiztunek azentu bereizketarik eza batuaren ezaugarritzat har dezakete.

Joera horren kontra eta hainbat eskualdetako pluralaren azentuazio ezberdin horretan oinarrituz, Txillardegik euskara baturako proposamenean pluraletarako azentua lehen silabara hedatzea proposatzen zuen (1992: 67), Hualderen sailkapeneko Oñatiko azpi-ereduan egiten den moduan.

Pluralaz gain, bada nabarmendu beharreko beste ezberdintasun esanguratsu bat lekukoaren etxeko euskara eta batuko azentuen artean; etxeko euskararen azentu lexikoa duen hitz multzo bat badago ere, euskara batuan hitz markatu bakarria azaltzen zaigu (*básoa/básoak*). Baliteke, honetarako arrazoiak analogia izatea, hau da, [+2] azentu moldearen batuan ohikoa izanda, beti horri jarraitzearen ondorioz, etxeko euskararen markatuak direnak batuan ez markatu bilakatzea. Gaminderen aburuz (2005: 270), euskara batuan [+2] azentuaren arau bilakatzen da eta salbuespenik gabe bete. Ildo horretan, corpus honetako salbuespen bakarraren arrazoiak esanahi bereizkuntza mantentzea izan liteke; *básoa* ‘edalontzia’ vs. *basó* ‘oihana’.

6. Ondorioak

Ikerketari dagokionez, hasierako hipotesia bete dela esan nahiko nuke. Hau da, lekukoak euskara batua erabiltzean, bere etxeko azentu ereduaz bestelako ezaugarriak ditu; bestela esanda, batuaz aritzean ez darabil etxeko azentuaren.

Ezberdintasun nagusia pluralean datza; bere etxeko azentuaren plurala aurreazentuatzaila den bitartean, euskara batuan darabilen pluraleko morfemak ez du azentuan eraginik, ez da morfologikoa.

Horrez gain, hitz markatuetan ere nabarmena da ezberdintasuna; etxeko ereduaren azentu lexikoa duen hitz multzoa ez da ageri batuan.

Ildo horretan, azterketa honek Elordieta, Hualde eta Gamindek (1998) adierazitakoa berretsi egiten du; euskaldunek, oro har, ez dute euren etxeko euskarako azentua erabiltzen batuan.

Bestalde, ikerlan honetan nabarmendu nahiko nuke azentua bezalakoak ikertzeko tresneria objektiboaren premia. Orain arte dialektologia nahikoa ikerrildo subjektiboa dela uste izan da; horren adierazgarri da sarritan hizkuntzaz kanpoko ezaugarrien garrantzia dialekto eta hizkuntzak sailkatzean, adibidez. Honez gain, aurretik esan bezala, gure aurreiritziak direla-eta, maiz errealitatean ez daudenak jasotzen ditugu, transkripzioetan, nagusiki. Dena dela, dialektologiako esparru ezberdinetan ikerketei objektibotasuna ematen dieten tresnak daude, *Praat* programa, esaterako¹⁰.

Azentuaren inguruan, “belarritz” datuak aztertzea oso da arriskutsua, askotan gure hizkuntza-jakintzak honi gailentzen zaizkiolako eta “berez dagoena” entzun beharrean, gure usteei jarraituz nahi duguna entzun ohi dugu. Gainera, hitz batzuekin frogak egin ondoren, argi gelditzen da, gauzak ez direla beti diruditen bezain gardenak, horregatik, seriotasunez lan egiteko eta benetako datuak jasotzeko horrelako tresnak erabiltzea ezinbestekoa izan beharko litzateke.

Beste alde batetik, azentuaren inguruan oso iritzi zabaldua da euskarak azenturik ez duelakoa. Lan honetan euskararen azentua gaztelaniazkoa bezain zurrana ez dela ikusi arren, ezin esan azentua ez dagoenik. Euskaldun askok euskaldun berriak entzutean “doinu berezia” dutela adierazten dutenean, azentuaz ari dira oharkabeen. Horrez gain, hitz markatu eta ez markatuak egoteak ere azentua badagoela iradokitzen du (hau oso finkoa edota oso sendoa ez bada ere).

Amaitzeko, esan nahiko genuke, Txillardegi (1992: 70), Elordietak, Hualdek eta Gamindek (1998) eta Gamindek (2005) gogorarazi bezala, oraindik ere azentuaren ikerketa bultzatu behar dela, azken helburuen artean ahoskera baturako proposamenak zehaztu eta finkatzeko. Azken urteetako erdal azentuazio hazkorra eten eta euskal azentu jatorra hedatu behar da “azentua eta prosodia ez baitira garrantzi guttiko alderdiak; hizkuntza baten normaltasuna eta bizitasuna neurtzeko, kontu hauetan neurtzerik badago” (1998: 399).

Ezin gara idatzizkorako proposatu batzarekin bakarrik konformatu¹¹, ezinbestekoa da ahozkorako ere neurriak hartzea eta, era berean, irakaskuntzarako programazio bat esplizituki ematea, azken batean, euskara batua ikasten duten askoren erudia hor baitago.

7. Aipamenak

- Aurrekoetxea, G., 1982, *Euskal fonetikaren hastapenak*, Elkar, Bilbo.
- Elordietak, G., Gaminde, I. & Hualde, J. I., 1998, “Euskal azentua gaur eta bihar”, *Euskera* 43-2: 399-423.
- Euskaltzaindiaren arauak: www.euskaltzaindia.net/arauak/dok/ProNor0087.htm
- Gaminde, I., 1995, “Larraungo Alli herriko azentu ereduaz”, *FLV* 68, 23-35.
- _____, 1998, *Euskaldunen azentuak*, Labayru Ikastegia, Bilbo.
- _____, 1999, “Etxeko azentua eta eskolako azentua: azentuera biren azterketa”, *Uztaro* 28: 89-98.
- _____, 2001, “Azentua eta intonazioa. Egoera eta ikerketa baliabideak”, in K. Zuazo (arg.), *Dialektologia gaiak*, EHU-Arabako Aldundia, 263-286.
- _____, Azentu inkesta (eskuizkribua).
- _____, 2005, “Euskara batuaren azentuaz” in *Nerekin yaio nun*, Iker 17, Euskaltzaindia, Bilbo. 257-272.
- Gandarias, 1999, “Txillardegiaren Euskal Azentuaz: zenbait gogoeta”, *Jakin* 10: 93-97.
- Hualde, J. I., 1995, “Euskal azentuen sailkapenaz eta historiak”, in Gomez, R. & Lakarra, J. (arg.), 1994, *Euskal dialektologiako kongresua*, ASJU-ren gehigarriak, 28, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia: 189-209.
- _____, 1997, *Euskararen azentuerak*, ASJU-ren gehigarriak, 42. Gipuzkoako Foru Aldundia & EHU, Donostia & Bilbo.
- Irurtzun, A., 2004, “Fonetikak bideratutako aldaketa fonologikoak”, Euskal Herriko Unibertsitatea & Lehia (www.ehu.es/hitt/irurtzun/FBAF.PDF).
- Mitxelena, K., 1990, *Fonetica Historica Vasca*, 3. arg. (1. arg. 1977), ASJU-ren gehigarriak 4, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia.
- Txillardegi, 1992, “Ahoskera baturantz”, *ELE* 10: 47-72.

¹⁰ Programa honek hotsak irudikatzen ditu espektrogramen bidez, azentua, intonazioa, intentsitatea eta ingurukoak grafikoki adieraziz.

¹¹ 1998ko Euskara Batuaren ahoskera zaindua (EBAZ) deritzon txostenean ez da azentuari buruz ezer ere esaten.